

הרב יהושע ון דייק

הערבות ההדדית במצוות השמיטה¹

הקדמה

לקראת שנת השמיטה חתם מנהל הצרכנייה ביישובנו על הסכם שיווק עם "אוצר הארץ" – חברת שיווק הנותנת העדפה לפירות שיש בהם קדושת שביעית במסגרת "אוצר בית דין", על פני פירות שגדלו ב"היתר מכירה". באחד הימים בשנת השמיטה פנה אליי חקלאי המגדל ענבי מאכל בדרום רמת הגולן בבקשה לקבל את סחורתו לצרכנייה ביישובנו. מנהל הצרכנייה סירב לקבל את סחורתו בשנה זו בגלל התחייבותו ל"אוצר הארץ" שלא לשווק פירות שגודלו במסגרת "היתר מכירה", ולכן הפנה את החקלאי אליי. החקלאי הסביר לי שאם לא תינתן לו רשות למכור את סחורתו בצרכניות שחתמו הסכם עם "אוצר הארץ" ייגרם לו הפסד כלכלי כבד.

בשיחתי עם החקלאי הרגשתי את הדילמה הגדולה של שנת השמיטה. מצד אחד אנו רוצים לחזק את אותם החקלאים היהודים שבחרו לקיים את מצוות השמיטה בהידור ולא להסתמך על היתר המכירה; אך מצד שני איננו יכולים לבוא בטענות כלפי אותם חקלאים שאינם מסוגלים ללכת על המסלול המהודר של "אוצר בית דין", והחליטו להסתמך על היתר המכירה.

במקרה הנזכר הדילמה הייתה גדולה יותר, שכן גידול הענבים כרוך במלאכת גיזום הגפנים, **שיש בה באופנים מסוימים איסור זמירה האסורה בשמיטה מדאורייתא**; וכל הפתרונות שהוצעו כדי להתירה במסגרת "היתר מכירה" אינם מרווחים, והם מתבססים על קולות הלכתיות רבות, שקיים ספק איזו מהן עדיפה.

א. רגישות חז"ל לקשיי החקלאים בשמיטה

נראה שלבטים אלו עמדו גם כן מול עיני חז"ל. במשנה במסכת תענית² נאמר:

1. נדפס בשו"ת מבשן אשיב ס"י סג, וכאן בתוספת הגהה.

"וכן שפסקו גשמים מגשם לגשם ארבעים יום מתריעין עליהם, מפני שהיא מכת בצורת".

כלומר: הנזק שנגרם מהפוגה ארוכה בגשמים חמור יותר מהתעכבות היוֹרה, ולכן גוזרים על כך תענית חמורה מיד, ואין צורך להמתין למועדים הקבועים של שנת בצורת. והגמרא בירושלמי³ שם אומרת: "תני, כשם שמתריעין עליהם בשאר ימי השבוע (בשנים שאינן שנת שמיטה) כך מתריעין עליהן בשביעית, **מפני פרנסת אחרים**".

כלומר: אכן שומרי השמיטה אינם זקוקים למים, שהרי הם אינם מעבדים את שדותיהם, אך ישנם "אחרים" (שעל זהותם נעמוד בהמשך), שזקוקים למים גם בשמיטה, ובעבורם הכול מתענים.

חידושה של הברייתא המובאת בירושלמי תמוה: מהי בכלל ה'הווא אמינא', וכי רק החקלאים ה"אחרים" זקוקים למים? והלא הכול זקוקים לצורך שתייה, וגם בעלי האילנות שומרי השביעית זקוקים למים עבור אילנותיהם!

אמנם אם נתבונן במשנה נגלה שמדובר בגשמים הנזקקים בעיקר למגדלי הירקות, שזקוקים לתזמון נכון של הגשמים ולא רק לכמות משקעים כללית (בניגוד למגדלי האילנות ובעלי הבורות). ולפי זה מתבהרת חידושה של הברייתא, שהרי גידול ירקות אסור בשנת השמיטה, ואף על פי כן מתריעים על מחסורם במים מפני פרנסת אחרים!

בביאור המושג "פרנסת אחרים" נחלקו בירושלמי⁴ חברי ר' זעירא. חברי ר' אמרי: **מפני פרנסת עכו"ם**, כלומר: היהודים מתענים ומתריעים לטובת הנוכרים המותרים לעבד את שדותיהם בשמיטה, וזקוקים לשם כך למים. וביאר היפני משה' שכשאין גשמים יורדים, יתייקר השער וממילא יהיה הפסד גם ליהודים. ור' זעירא אמר: **מפני פרנסת חשודים**. ומבארים 'קרבן העדה' וה'פני משה' שמדובר ביהודים העובדים עבודת קרקע בשביעית, ואף על פי כן מתענים בעבורם!

הגמרא בירושלמי מבארת, שר' זעירא הולך בשיטת רבי, וחברייא בשיטת ר' פנחס בן יאיר. ר' זעירא כרבי – שהיה סֵפֶר אחד החשוד על השביעית והביאו אותו לפני בית דינו של רבי כדי שיעניש אותו על עבריינותו, ורבי פטר אותו

2. תענית פ"ג מ"א.

3. ירושלמי תענית פ"ג ה"א.

4. שם.

בלא כלום ואמר: "ומה יעביד עלובא, ובגין חייו הוא עושה". כלומר: רבי ריחם עליו ופטרו באומרו "מה יעשה האביון הזה, הרי כדי חייו הוא עושה".⁵ המתבונן יראה שעל אף שמדובר על עבריין שביעית שעבד בשמיטה, הוא מכונה בגמרא רק כ'חשוד על השביעית', ולכן רבי לא רצה להענישו.

לעומת זאת חברייה סוברים כ' פנחס בן יאיר, שחלק על רבי שרצה להתיר את השמיטה בזמן הזה שהיא מדרבנן, בגלל דוחק פרנסת החקלאים; ור' פנחס בן יאיר חלק עליו ולא הסכים לכך.

המתבונן בגמרא זו יראה עד כמה היו חכמי ישראל רגישים כלפי אותם חקלאים שמצוות השמיטה הייתה קשה עבורם, בגלל עולה הכלכלי. רגישותו של רבי זעירא, תלמידו של רבי, כלפיהם הייתה גדולה עד כדי כך שברור היה לו שמתפללים על הגשמים בעבור אותם עבריינים שזרעו ירקות בשמיטה, כדי שלא יפסידו את יבולם. ולכאורה מדוע? והלא יבול זה אסור משום 'ספיחין'! אלא שר' זעירא סבר כרבו, שאינו דומה 'עבריין להכעיס' לעבריין שעובד בגלל דוחקו, ושהנכשלים במצווה כל כך קשה, שעל מקיימיה נאמר 'גיבורי כוח עושי דברו' – אינם יכולים להיקרא 'מחללי שביעית' (כמו מחללי שבת או מגלי עריות), אלא רק 'חשודים על השביעית'.

[ר' זעירא הוא כינוי של ר' זירא, שעליו מסופר⁶ שגרו בריונים בשכונתו והיה מקרב אותם, וחכמים הקפידו עליו על כך, ובסופו של דבר קירבתו של רבי זירא גרמה להם להרהר בתשובה לאחר מותו. ונראה שקירוב הרחוקים הייתה מידתו הייחודית.]

אין ספק שמגמרא זו אנו שואבים את השקפת עולמם של חז"ל להיכנס בדוחקם של חקלאים ולחוש את ניסיונותיהם הקשים. ואם על עבריינים של ממש התיר ר' זעירא להתפלל להצלחתם, כל שכן שלמדים אנו שצריך להתאמץ לנסות בכל דרך, אפילו בדוחק הלכתי גדול, להקל על החקלאים הכשרים את הקושי הגדול, ולנסות לבוא לעזרתם בשעת הדחק. ונראה שבדרך זו הלכו גדולי ישראל שתמכו ב"היתר המכירה".

את ההנהגה הזו חיזק מרן הרב קוק זצ"ל בכל כוחו ובכל דרך, וכן כתב באיגרת⁷ לרידב"ז שחלק על היתר זה:

5. קרבן העדה, שם.

6. סנהדרין ל"ז ע"א.

7. אגרות הראיה שיא, חלק א, עמ' שמ"ח.

על ידי מה שנחזק את היישוב ההולך ואור בעזרת ה' ויתרבו אחינו העולים לישוב את ארץ הקודש, יצמח אור גאולה וישועה. וסוף כל המורדים והפושעים לשוב בתשובה שלמה מתוך אהבה ושמחה, על ידי אור שפע קדושת ארץ הקודש שתשפיע עליהם, על ידי סיוען של תלמידי חכמים עובדי ה' ואוהבי ישראל באמת, שיתהלכו עמהם בנחת ואהבה **ויראו לכל העולם שהם דואגים עבורם ונכנסים בגורלם ומצבם**. ועל ידי זה יתעורר הניצוץ הנרדם של קדושת ישראל הכמוס בעומק, אפילו בליבם של המוקצים והריקנים, ויהיו כולם יחד כלי מחזיק ברכה להיות לעם לדי' על אדמת קודשו אשר בחר בה מכל הארצות.

גיבורי הכוח הגדולים של שנת השמיטה הם החקלאים ולא הצרכנים. הצרכנים יכולים להסתדר בשנה זו עם תוצרת נוכרית, ולעתים אף במחיר מוזל יותר. אך החקלאי נאלץ להפקיר את שדהו ולא להשתכר בשנה זו, והניסיון הגדול של שנת השמיטה רובץ על כתפיו. לכן כאשר החקלאי בחר להשתמש בהיתר הלכתי שאושר על ידי גורם רבני מוסמך, אף אם ההיתר דחוק, נראה מהגמרא הנזכרת לעיל עלינו להקל עליו במילי דרבנן עד כמה שניתן, ובכך לקיים מצוות דאורייתא של "וחי אחיך עמך", ולא להעדיף תוצרת של נוכרים בשמיטה.

ב. הקשר ההדוק שבין ה'עבודה שבלב' הציבורית ועבודת הקרקע

בדברי הירושלמי שהבאנו לעיל ישנו עומק נוסף, המלמד על הערבות ההדדית שישנה במצוות השמיטה.

כפי שראינו, הירושלמי מחדש שמתענים ומתריעים אפילו על גשמים הנזקקים לחשודים על השביעית, ולא לשאר החקלאים. ועדיין יש לשאול: מדוע הירושלמי נדחק לומר שהתענית נועדה כדי לעזור לעובדי שביעית, והרי ניתן לומר שסיבת התענית היא בשביל בעלי הבורות ובעלי העצים שזקוקים לגשמים, ואף שלגביהם אין משמעות גדולה למרווחים שבין פרקי הגשמים, התענית היא על עצם שיבוש סדרי הגשמים שבדרך כלל מביא לבצורת כללית בכל החורף?

שמה תאמר שאלמלא ההיתר של הגמרא בירושלמי להתפלל עבור החשודים על השביעית, היינו אומרים שלא נקבע תענית על חששות לעתיד בשעה

שגשמים אלו מסייעים כעת לעוברי העבירה – על כגון זה נאמר: ⁸ "בהדי דכבשי רחמנא למה לך!" – אנו צריכים להתפלל על צרכינו, והקב"ה יעשה הטוב בעינינו, ואיננו צריכים לחשוש מסיוע עקיף לעוברי עבירה דרך תפילותינו.

מכאן אנו למדים לימוד גדול על ערכה של תפילה. התפילה איננה בקשה לשינוי סדרי בראשית. התפילה היא חלק מההשתדלות הטבעית, וכדברי הגמרא: ⁹

מה יעשה אדם ויחכם, אמר להן ירבה בישיבה וימעט בסחורה, אמרו: הרבה עשו כן ולא הועיל להם, אלא יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו שנאמר: 'כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה'. מאי קא משמע לן? **דהא בלא הא לא סגי**. מה יעשה אדם ויתעשר? אמר להן ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה. אמרו לו: הרבה עשו כן ולא הועילו, אלא יבקשו רחמים ממי שהעושר שלו שנאמר: 'לי הכסף ולי הזהב'. מאי קא משמע לן? **דהא בלא הא לא סגי**.

כלומר: כשם שנדרשת השתדלות טבעית ואנושית כדי להצליח בפרנסה, כך באותה מידה צריך השתדלות של תפילה למי שהעושר שלו. נמצא שהתפילה היא חלק מההשתדלות המעשית להשגת הפרנסה. וכשם שאין סומכים על הנס, כך אסור לסמוך על ההשתדלות האנושית לבדה. והדברים קל וחומר בענייני חקלאות בארץ ישראל, שבה נאמר: ¹⁰ "ארץ אשר עיני ה' אלוקיך בה מראשית שנה ועד אחרית שנה", שוודאי תלויה בסייעתא דשמיא באופן גלוי.

ולפי זה מובנים דברי הירושלמי. אלמלא ההיתר לסייע בתפילה לחשודים על השביעית, היינו אומרים שיש להימנע מתענית ותפילה מפני חששות עתידיים בשעה שהתפילה מסייעת באופן ישיר וגלוי לעוברי עבירה, כי התפילה היא חלק בלתי נפרד מהשתדלותנו, כמו השתדלותנו בעבודת הקרקע, וכשם שאין לסייע לעוברי עבירה במעשים, כך היינו סבורים שלא לסייע להם בתפילה.

ממד העומק שעומד מאחורי ההיתר להתפלל ולהתענות כדי לסייע לחקלאים הנוכרים שבארץ ישראל או לחשודים על השביעית – הוא השותפות שיש לכל הציבור עם החקלאים עובדי האדמה באמצעות תפילותינו. גם כאשר ניתן

8. ברכות י"א.

9. נידה ע"ב.

10. דברים יא, יב.

לייבא פירות מחו"ל ולהסתדר, אנו מתפללים דווקא להצלחת היבול הגדל בארץ ישראל (ואפילו כשהם גדלים באיסור). שגשוג החקלאות בארץ ישראל איננו רק צורך כלכלי, אלא גם ביטוי אלוקי לקשר שבין ישראל לארץ ישראל, וכדברי הרמב"ן על הפסוק:¹¹ "ושממו עליה אויביכם" – "היא בשורה טובה מבשרת בכל הגלויות, שאין ארצנו מקבלת את אויבינו". בעזרת השותפות של החקלאי עובד האדמה עם הציבור העירוני המתפלל נעשים כולם שותפים בהשתדלות במצווה הגדולה השקולה כנגד כל מצוות התורה¹² של הוצאת פירותיה הקדושים של ארץ ישראל.¹³

לאור דברינו שהתפילה על הגשמים נחשבת לשותפות מעשית בעבודת האדמה, מובן עומק חידושו של הירושלמי שאפילו בשביעית מתפללים על הגשמים "מפני פרנסת אחרים". למ"ד שה"אחרים" הם הנוכרים – הצורך הגדול נובע מהפרחתה של ארץ ישראל, שלא תישאר שממה ולא פורחת;¹⁴ ולמ"ד שה"אחרים" הם העבריינים הצורך נובע מהבנה ללבו של השותף שלא עמד בנטל וכשל.

ומן הדאגה הגדולה לפרנסתו של החשוד על השביעית, נלמד אנו קל וחומר לדאגה שאנו צריכים לדאוג להצלחתם של החקלאים שנוזקים בעת הדחק לקולות הלכתיות מוסכמות.

ג. דרכו של הגר"א שפירא בצרכנות בשמיטה

לאור זאת ברורה הדרכתו של מו"ר הרב הראשי לישראל הגר"א שפירא זצ"ל – להעדיף יבול שגדל על פי היתר המכירה על פני יבול נוכרים. וכך כתב בתשובה¹⁵ שפרסם:

דע ידידי, שבזה שאתה מחמיר וקונה עגבניות וירקות שגדלו בקרקע של גוי, אתה לא מחמיר בהיתר המכירה ואינך עוזר לשובתי שביעית, ואין לך שום קשר עם מצוות שמיטת קרקע כפי שאתה סבור. מצווה זו שעל מקיימיה נאמר 'גיבורי כוח עושי דברו' היא באותם שיש להם קרקע ואינם עובדים בשביעית; ואינך גם נטפל לעושי מצווה כמו מי

11. ויקרא כו, לב.

12. על פי ספרי דברים יז, יא.

13. כדברי הב"ח באו"ח סימן ר"ח.

14. כהגדרתו של הרמב"ן (הוספה לספר המצוות לרמב"ם, מצווה ד) במצוות יישוב הארץ – "שלא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה".

15. נדפס בעיטורי כהנים מס' 19 (תשרי תשמ"ז) עמ' 29.

שקונה תוצרת של שומרי שביעית מאוצר בית דין... על ידי שקונים יותר פירות של ערבים לא מקיימים מצוות שמיטה ולא מסייעים שיתרבו שומרי שביעית כהלכתה. ועל כן אין מקום להתייחר שמי שממלא כרסו בפירות של ערבים מבצע את שאיפתו של הראי"ה שיתרבו שומרי שביעית בישראל.

ד. האם להעדיף פירות "אוצר בית דין" על פני פירות "היתר מכירה"?

כפי שראינו בתשובה של מרן הגר"א שפירא זצ"ל, ישנו חילוק בין הקונה פירות מהנוכרים ובין הקונה פירות מאוצר בית דין; שהקונה מאוצר בית דין הגדירו הגר"א שפירא זצ"ל לינטפל לעושי מצווה. כלומר, החקלאים הם מקיימי המצווה בשובתם מעבודות הארץ, והצרכנים הקונים את תוצרתם (החקלאים הינם שליחי בית הדין המקבלים שכר על טרחתם) זוכים להיקרא "נטפלים לעושי מצווה".

קניית תוצרת אוצר בית דין מחזקת את שומרי השביעית, ומעודדת חקלאים נוספים ללכת בדרך זו. גדולי ישראל, מרן הרב קוק זצ"ל בדורו והגר"א שפירא זצ"ל בדורנו, חיזקו גם את היתר המכירה, כדי שיוכלו להתבסס עליו הזקוקים לו, ובאותה שעה חיזקו ביתר שאת את שומרי השביעית, שהחליטו לשומרה כהלכתה וללא היתרים. הם לא ראו סתירה בדבר, אלא ראו בזה שני כיוונים בעלי מטרה אחת – חיזוק החקלאות היהודית בארץ ישראל ומניעת איסורים מהחקלאים היהודים. עם זאת גדולי הדור לא פסקו לעודד ללא הרף כמה שיותר חקלאים לקיים את המצווה כהלכתה וללא היתרים של שעת הדחק, ואף ייסדו קרן התומכת כלכלית באותם חקלאים שומרי שמיטה כהלכתה.

ה. ההבדל בין קולות אוצר בית דין לקולות "היתר המכירה"

לצערנו בשנים האחרונות אנו עדים לתופעה של דחיקת רגליהם של החקלאים שבחרו לשמור שמיטה כהלכתה והם מעוניינים לשווק את תוצרתם במסגרת אוצר בית דין. דחיקתם באה מכיוונים שונים: מצד אחד בד"צים למיניהם קוראים להעדפת יבול נוכרים 'ללא חשש שביעית'; ומצד שני, ישנם רבנים שסוברים שמכיוון שגם באוצר בית דין אנו נדרשים לקולות רבות בעבודת האדמה ובשיווק הפירות, אין לכך יתרון על פני היתר מכירה, ולכן הם מעדיפים את הנוחיות שבקניית פירות היתר מכירה, ומשאירים את המעבר לשמירת שמיטה כהלכתה כ'הלכתא למשיחא'.

אותם רבנים המעדיפים את היתר המכירה מסתכלים על העניין בראייה נקודתית של קולות וחומרות, ואינם מביאים בחשבון את המכלול כולו. היתר המכירה הוא היתר 'עוקף שמיטה' לשעת הדחק, שמונע מחקלאים לעבור על איסורים בשנת השמיטה. לעומת זאת המסלול של אוצר בית דין, למרות הקולות שהוא נזקק להם, בסופו של דבר הוא מבוסס על שמירת השמיטה במתכונת של לכתחילה (אלא שלצורך קיומה אנו נזקקים להסתמך על קולות למיניהן). ומכיוון שלפי רוב הפוסקים שמיטה בזמן הזה מדרבנן – הלכה כדברי המיקל בדרבנן.

ו. הקשר בין דור הגאולה ומצוות השמיטה

נראה שדווקא בדורנו, הזוכה בחסדי השי"ת לחיות בזמן קץ המגולה של אתחלתא דגאולה,¹⁶ מחויבים אנו לנסות כמה שיותר לפעול לתחיית מצוות השמיטה כהלכתה, ולהשתדל לעזור בקיומה ככל שניתן. הסיוע לקיום השמיטה הוא חלק בלתי נפרד מההשתדלות הנתבעת מאתנו כדי לקרב את גאולה, שעל כך אמרו חז"ל שעתידה בת-קול להיות מפוצצת בראשי ההרים ואומרת: "כל מי שפעל עם א-ל יבוא וייטול שכרו".¹⁷

בהלכות גאולה אין לנו פוסק כרבנו הרמב"ם, וכך כתב בספרו בהלכות מלכים¹⁸ העוסק בהלכות גאולה:

המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה הממשלה הראשונה, ובונה מקדש ומקבץ נדחי ישראל וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם. מקריבין קורבנות ועושים שמיטין ויובלות ככל מצוותן האמורה בתורה. וכל מי שאינו מאמין בו, או מי שאינו מחכה לביאתו, לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבינו וכו'.

ובהלכה ג הוסיף:

אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים וכיוצא בדברים אלו שהטיפשים אומרים. אין הדבר כן, שהרי ר"ע [ר' עקיבא] חכם גדול מחכמי משנה היה והוא היה נושא כליו של בן כוזיבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך

16. עיין אגרות הראיה תתעא, חלק ג, עמ' קנ"ה.

17. ויקרא רבה פרשה כז, ב. ירושלמי שבת פ"ו הי"ט.

18. הלכות מלכים פרק יא הל' א. (על פי הוצאת פרנקל).

המשיח, ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעוונות. כיוון שנהרג, נודע שאינו משיח, ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת. ועיקר הדברים ככה הן, שהתורה הזאת אין חוקיה ומשפטיה משתנים לעולם ולעולמי עולמים ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהן.

הרמב"ם חידש בהלכה זו שבימי המלך המשיח עולם כמנהגו נוהג ולא יהיו ניסים החורגים ממנהגו של עולם. וכדוגמה לכך מצא לנכון הרמב"ם להאריך אריכות יתירה¹⁹ בסיפור תמיכתו של רבי עקיבא בבר כוזיבא ובציפיתו להיותו משיח, על אף שבר כוכבא לא עשה ניסים ונפלאות החורגים מדרך הטבע. מכאן לומד הרמב"ם שגם הגאולה העתידה תבוא בצורה טבעית, על ידי בן אדם שילחם וינצח ויחזיר עצמאות מדינית לעם ישראל ולבסוף ישתית את דיני התורה באומה.

דברי הרמב"ם צריכים עיון:

א. כיצד מביא הרמב"ם ראיה מסיפור תמיכתו של רבי עקיבא בבר כוזיבא, הרי לכאורה זהו ניסיון שכשל, וכיצד ניתן להביא ממנו ראיה?
ב. מדוע מביא הרמב"ם ראיה ממחשבותיו של רבי עקיבא (שנתבדו) בשעה שיש על כך מקורות מפורשים בחז"ל, כפי שהביאם הרמב"ם בעצמו בהמשך:²⁰

אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם או יהיה שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו הולך. וזה שנאמר בישעיה: "וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ" – משל וחידה. עניין הדבר: שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי העולם המשולים בזאב ונמר.

והוסיף וכתב:²¹

אמרו חכמים: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד.²²

ג. מיד לאחר הביאו את סיפור תמיכתו של רבי עקיבא בבר כוזיבא מסיים

19. וכן האריך הרמב"ם בהלכות תעניות פ"ה הל' ג.

20. הלכות מלכים פרק יב הל' א.

21. שם, הל' ב.

22. סנהדרין צ"ט ע"א, ושבת ס"ג ע"א, נחלקו בכך אמוראים, והרמב"ם פסק הלכה כשמואל.

הרמב"ם: "ועיקר הדברים ככה הן, שהתורה הזאת אין חוקיה ומשפטיה משתנים לעולם ולעולמי עולמים ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהן, וכל המוסיף או גורע או שגילה פנים בתורה והוציא הדברים של מצוות מפשוטן הרי זה בוודאי רשע ואפיקורוס". מדוע הרמב"ם אינו מבאר מהו הקשר בין המעשה בבר כוזיבא ובין האיסור לשנות מצוות מן התורה?

ונראה שהרמב"ם כלל את הסוברים שהגאולה תבוא בדרך נס בכלל "המשנה דבר מצווה", מפני שמינוי מלך (ומלך המשיח בכלל) זוהי מצוות עשה,²³ לכן כשם שבכל המצוות אנו מחויבים להשתדל לקיימם בדרך הטבע, ואסור להסתמך על הנס בקיומם, כך גם במצוות מינוי מלך ובמצוות מלחמה ובמצוות בניין המקדש ישנה חובה להשתדל בקיומם ולא להשאירה להיעשות מאליה בדרך נס. וכי יעלה על הדעת שבמקום שלא מצויים אתרוגים, יהודי לא ישתדל לנטוע עץ אתרוגים ויסתפק בתפילה שהקב"ה ימציא לו אתרוגים בדרך נס כדי לקיים מצוות ארבעת המינים? אדרבה, הרי הלכה פסוקה היא שאין מברכין על מצוות הבאות בדרך נס!²⁴

והוא הדין במצוות הקשורות לגאולה, שאין לצפות להתרחשותם בדרך נס, אלא לנסות ולהשתדל לקיימם בדרך הטבע. וזוהי כוונת הרמב"ם בסיום דבריו ש"התורה הזאת אין חוקיה ומשפטיה משתנים לעולם ולעולמי עולמים", ולכן לא ייתכן מצב שהמצווה בטלה ותופיע רק בדרך נס. ומוסיף הרמב"ם, שמי שיחשוב כן הרי הוא עובר על איסור "בל תיגרע" "וכל המוסיף או גורע... הרי זה בוודאי רשע ואפיקורוס", כלומר: מי שחושב כך הרי הוא הופך את המצוות המעשיות להבטחה רוחנית, ובזה הוא "מגלה פנים בתורה והוציא הדברים של מצוות מפשוטן".²⁵

ולכן היה חשוב לרמב"ם להאריך בסיפור תמיכתו של רבי עקיבא בבר כוזיבא,

23. כפי שכתב הרמב"ם בתחילת הלכות מלכים (פ"א הל' א), שמצוות מינוי מלך, מחיית זרעו של עמלק ובניית בית הבחירה הן המצוות הראשונות שנצטוו ישראל בכניסתם לארץ.

24. עיין בפוסקים המאריכים בדיון כיצד החשמונאים בירכו על הדלקת נרות המנורה בבית המקדש בשמן שהתברך והתרבה בדרך נס.

25. על אופיין הטבעי של מצוות התורה כתה ג"כ הרמב"ן בפירושו לפרשת סוטה (במדבר ה', כ'): "והנה אין בכל משפטי התורה דבר תלוי בנס זולתי העניין הזה (השקיית מי סוטה), שהוא פלא ונס קבוע שיעשה בישראל, ע"ש. ולכן נראה לומר שהמצפה לנס כדי לקיים מצווה, אין הוא שונה ממי שסובר שציווי התורה "וקשרתם לאות על ידך וכו'" הוא עניין רוחני שיהיו דברי התורה חקוקים בלבו ובפיו, וסותר בכך את המצווה המעשית של הנחת תפילין העשויות מעור בהמה.

עם כל המורכבות שבעניין, כדי להמחיש לנו את מעשיותה של מצוות המלכת מלך המשיח. משום כך בחר הרמב"ם דווקא בסיפור על בר כוזיבא שהאמין שינצח את הרומאים בכוח הזרוע, ורבי עקיבא ראה בכוח הטבעי הזה את עוצמת הרוח של המצווה ואמר עליו: 'הדין מלכא משיחא',²⁶ ולכן לא ביקש ממנו לא אות ולא מופת.

ואף שבאותה שעה נכשל הניסיון, בגלל עוונותיו של בר כוזיבא, רבי עקיבא לא חזר בו מעצם תמיכתו בנכונות לקיים את מצוות גאולת ישראל בדרך הטבע.

ז. הבנה מחודשת בדברי הרמב"ם

על פי הדברים הללו ניתן להבין את דברי הרמב"ם²⁷ שהזכרנו בראשית הדברים:

המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרים כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם. מקריבין קורבנות, ועושין שמיטין ויובלות ככל מצוותה האמורה בתורה. וכל מי שאינו מאמין בו, או שאינו מחכה לביאתו לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר אלא בתורה ובמשה רבינו וכו'.

מבין תפקידיו של מלך המשיח מונה הרמב"ם את השבת כל המצוות לקיומן המלא כפי שהיה בימי קדם, וביניהן מצוות שמיטה ויובל. וכשם שהמלכותו של מלך המשיח עתידה להיעשות בדרך טבעית על ידי השתדלות מעשית, כפי שהבאנו מדברי הרמב"ם לעיל, כך השבת השמיטה והיובל למקומם, שהיא מתפקידיו של מלך המשיח, עתידה וצריכה להיעשות בדרך טבעית על ידי השתדלות אנושית, ולא להמתין לנס שמימי.

ועל כן דווקא אנו המאמינים בקץ המגולה חובתנו כפולה ומכופלת להשתדל ולהתאמץ בכל דרך להנחיל את מצוות השמיטה כהלכתה בארצנו. ואם עדיין חסרו תנאים לקיומה המלא בפועל, אין זה פותר אותנו מכל דרך לנסות ולהחזיר עטרת מצווה זו ליושנה.

ח. יתרונו של אוצר בית דין

בזמננו כאשר כל הנטל החקלאי נופל על כתפי קבוצה קטנה מהאוכלוסייה,

26. ירושלמי תענית פ"ד ה"ה.

27. הלכות מלכים פי"א ה' א.

נראה שהדרך היחידה שקיימת לעת עתה להשבת מצוות השמיטה ליושנה היא רק באמצעות הפעלתו של אוצר בית דין. המציאות שבה קבוצה קטנה של חקלאים צריכה לספק פירות עבור כל תושבי המדינה, דורשת מאיתנו להשתמש בקולות הלכתיות בהלכות מכירת פירות שביעית, כגון: היתר חלוקת הפירות בחנויות שנמכרים בהן פירות בכל השנים; גביית מחיר יקר מפירות השוק האחרים, וזאת בשעה שאוצר בית דין מתיר רק גביית כיסוי הוצאות (המחיר הגבוה נגרם כתוצאה מהוצאות גבוהות במיוחד הנדרשות לטיפול בפירות אלו). אף על פי כן אין ספק שדרך זו עדיפה על פני היתר המכירה, וכל שכן עדיפה על פני יבול נוכרים.

הקולות ההלכתיות של היתר המכירה מפקיעות את עצם המצווה – השמטת הארץ והשבתתה מעבודה. לעומת זאת הקולות ההלכתיות של אוצר בית דין נוגעות באיסור משני (איסור סחורה) שנובע מקדושת הפירות, עקב קיום מצוות השמיטה.

ראיה לדבר נביא מהגמרא במסכת סוכה:²⁸

א"ר יוסי בוא וראה כמה קשה אבקה של שביעית וכו': אדם נושא ונותן בפירות שביעית לסוף מוכר את מטלטליו ואת כליו שנאמר: "בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו", וסמך ליה: "וכי תמכרו ממכר לעמיך וגו'".

הרי שהגמרא מכנה את איסור סחורה בפירות שביעית – "אבקה של שביעית". הדבר מבואר בדברי רש"י:²⁹ "מידי דלא הוי עיקר האיסור תלוי בו קרי אבק, וכן אבק ריבית, וכן אבק לשון הרע, שאינו לשון הרע גמור אלא צד לשון הרע, כמו אבק העולה מדבר הנכתש במכתשת". והוסיף:³⁰ "דעיקר איסור שביעית – לא תזרע ולא תזמור. וזהו (איסור סחורה) – איסור קל שבה". וכן כתבו התוספות:³¹ "עיקר איסור בעבודת קרקע, כגון חרישה וזריעה, אבל משא ומתן אינו אלא עשה בעלמא, דלאכלה ולא לסחורה".

רואים במפורש בגמרא שעיקר מצוות שמיטה היא השבתת הארץ, ואיסור סחורה הנגזר מכך אינו אלא אבק איסור.

28. סוכה מ' ע"ב.

29. רש"י שם, ד"ה "דרי יוסי בר חנינא".

30. רש"י שם, בד"ה "אדם".

31. תוסי' שם, ד"ה "אבקה".

יסודה של מצוות שמיטה הוא עדות על שייכותה של הארץ לה' – "כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי"³². השבתת הארץ מעבודות האדמה, מעידה כאלף עדים שהארץ אינה שלנו אלא של הקב"ה. לכן גם אם קיומה והנחלתה של המצווה לכלל הציבור דורשות קולות הלכתיות מסוימות בשיווק הפירות, סוף-סוף בצריכת פירות שביעית אנו מחזקים חקלאים שומרי שביעית המקיימים את "עיקר איסור שביעית" כדברי רש"י.

ובכגון זה ראוי לנהוג על פי דברי רבנו החסיד במסילת ישרים³³ במשקל החסידות:

כי אין לדון דברי חסידות על מראיהן הראשון, אלא צריך לעיין ולהתבונן עד היכן תולדות המעשה מגיעות... נמצאת למד, שהבא להתחסד חסידות אמיתי, צריך שישקול כל מעשיו לפי התולדות הנמשכות מהם ולפי התנאים המתלווים להם, לפי המצב, לפי החברה, לפי הנושא ולפי המקום.

ט. החקלאים כשליחי עם ישראל

כפי שכתבנו לעיל, האחריות על קיום מצוות השמיטה שייכת לכלל הציבור בישראל, ולא רק לחקלאים. ניתן למצוא סיוע לדברים אלו מדברי הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות³⁴ בעניין מצוות ישוב הארץ: "שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן הא-ל יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבנה ביד זולתינו מן האומות או לשממה".

חלקה הראשון של המצווה – "שלא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות" – אינו מוטל על כתפי כל יחיד ויחיד מישראל, שהרי אדם יחיד אינו יכול למנוע מהאומות לכבוש את הארץ, ורק אנשי הביטחון הפועלים במסגרת הצבא אחראים על ביצוע משימה זו, והם מבצעים אותה כשליחי הציבור. אמנם ישנו חלק שני למצווה זו, שהוזכר על ידי הרמב"ן בשתי מילים – "או לשממה" – שמשמעותו היא שלא מספיק לכבוש את הארץ אלא צריך לדאוג להפרחת שיממותיה. אדם הבונה בית בארץ ישראל אמנם מיישב אותה, אך הוא עושה זאת רק בנחלתו הפרטית המצומצמת. לעומת זאת החקלאים המפריחים את השדות וצובעים את הארץ בירוק, מקיימים מצווה זו בצורה

32. ויקרא כה, כג.

33. מסילת ישרים פרק כ.

34. ספר המצוות לרמב"ם, השגה למצוות עשה ד.

נרחבת, ורק בזכותם נגאלת הארץ משוממותה. נמצא שהחקלאים מקיימים את מצוות הפרחת הארץ בעבור כל הציבור ובשליחותו, כשם שהצבא מקיים את מצוות כיבוש הארץ בעבור כל הציבור ובשליחותו.

וכשם שכלל ישראל מחויב בחיזוק אנשי הצבא – שליחיהם בקיום מצוות השלטון בארץ, כך כלל ישראל מחויב בחיזוק החקלאים היהודיים – שליחיהם בקיום מצוות ישוב הארץ והפרחתה משימונה, ובקיום כל המצוות התלויות בה.

כדי לחזק את החקלאים ואת יכולתם לעבד את שדות ארצנו הקדושה, וכדי למנוע מצב שבו החקלאים ירצו לעשות הסבה מקצועית לתחומים שאין בהם הפסדים כלכליים כל שבע שנים (כגון הי-טק) – חובה על הציבור כולו להיחלץ חושים ולהיות ערב לאחיו החקלאים, ועל ידי כך להחזיר את עטרת המצוות התלויות בארץ ליושנה, ובייחוד את הקשה שבהן – היא מצוות השמיטה.

י. סוף דבר

נראה ששנת השמיטה האחרונה (תשס"ח) הוסיפה נדבך חדש ומשמעותי לקידושה ולהתפתחותה של מצווה יקרה זו, בכך שציבור צרכניים עירוני התחייב מראש (על ידי תשלום מקדמה) לצרוך פירות אוצר בית דין מחקלאים שומרי שמיטה. זכה ארגון "אוצר הארץ" בנשיאותו של מו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א להיות 'נחשון בן עמינדב' בעניין זה, ולהוסיף קומה של התחייבות וערבות הדדית בין הציבור העירוני ובין העם שבשדות.

כמו כן, אין ספק שאוצרות בתי הדין האחרים, לסוגיהם השונים, עוררו את תודעת ציבור החקלאים והציבור העירוני לקיום מצוות השמיטה יותר מבעבר.

אין לנו אלא לקרוא לציבור הצרכנים, לקראת שנת השמיטה הקרבה (תשע"ה) שוב לצרוך פירות שביעית למרות כל הקשיים שבכך, ולזכות לקיים את המצווה של אכילת פירות שביעית,³⁵ ובד בבד לזכות בחיזוק מצוות השמיטה כהלכתה.

וכן הציבור והצרכנים המתחייבים בערב שנת השמיטה לצרוך פירות מ"אוצר הארץ" קרואים בזאת להפעיל לחץ על המוכרים שלא יחדלו את אספקתם ואת חלוקתם של פירות השביעית, גם אם זה בא על חשבון אי-אספקה של פירות אחרים, ועל אף כל העיכובים והקשיים שמתגלים מדי פעם במערך השיווק.

35. כדברי הרמב"ן, ספר המצוות לרמב"ם, השגה למצוות עשה ג.

זאת ועוד. צריך לזכור שהרמב"ם בפירושו למשנה בשביעית³⁶ כתב שבימי המשנה לא ניתן היה לאכול את כל סוגי הירקות בשנת השמיטה, אלא רק פירות האילן וירקות שחזקתן שאין דרך לזרוען שחזקתן מן ההפקר, ואילו כיום גם במסגרת "אוצר הארץ" ניתן למצוא שפע של ירקות, שגידולם מתאפשר באמצעות פתרונות הלכתיים וטכנולוגיים שונים. ומה נדרש מאתנו? רק מאמץ קטן, לוותר על איזשהו ירק מכלל הירקות או להיאזר בסבלנות לחלוקה קצת יותר מאוחרת, ובכך לחזק חקלאיים שומרי שמיטה שלקחו על עצמם סיכון כלכלי כה גדול – וכי אין כדאי הדבר?

ככל שנתמוך יותר ויותר באוצרות בית דין, ובייחוד במודל של "אוצר הארץ", שמצא פתרונות הלכתיים גם לאספקת ירקות בלא להזדקק להיתר מכירה – נעודד חקלאים יהודים נוספים לשמור שמיטה בשנות השמיטה הבאות, ובכך נזכה להיות "נטפלים לעושי מצווה גדולה" כדברי הגר"א שפירא זצ"ל, שעליהם נאמר: "גיבורי כוח עושי דברו".

וכשם שבעוון ביטול מצווה יקרה זו גלינו מארצנו, כך נזכה בע"ה על ידי השתדלותנו בהשבת עטרת מצווה זו ליושנה, להתגשמות חזון הנביא:³⁷ "וונטעתיים על אדמתם ולא ינטשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם אמר ה' אלוקיך". ויהי רצון שנזכה להיגאל גאולת עולמים בקיום כל המצוות התורה בארץ, על כל פרטיהם ודקדוקיהם, במהרה בימינו אמן.³⁸

36. פירוש המשנה לרמב"ם שביעית פ"ו מ"א.

37. עמוס ט, טו.

38. הערת הגר"י אריאל שליט"א: אני מחזק את דבריך. בעיקר השנה (תשע"ד), ערב שנת השמיטה, יש צורך לעורר את הציבור לקיים מצווה זו. הדרך היחידה לקידום מצוות השמיטה היא על ידי חקלאים ישראלים שומרי שמיטה כהלכתה, המתמודדים עם השאלות המעשיות המתעוררות עם התפתחות החקלאות. כמובן שחקלאים אלו צריכים גיבוי מעשי של צרכנים, שיעדיפו את תוצרתם ובכך יאפשרו להם קיום ויוכלו אף הם להיות שותפים למצווה. זו הדרך הראויה לקיום המצווה, הן על ידי החקלאים והן על ידי שותפיהם – הצרכנים. כל דרך אחרת עלולה לנוון חלילה את המצווה ולהופכה חס וחלילה לאות מתה. הן מכירת הקרקעות לנוכרים לשנה והן העדפה של תוצרת חו"ל (ההלכה אמנם אינה אוסרת אותן) עוקפות את המצווה ובעצם משתמשות מקיומה. כל ההולכים בדרכים אלו אינם מקיימים שום מצווה חיובית בשביעית, אלא רק נמנעים ממלאכות ומאכילת איסורי שביעית ותו לא. אך מצווה גדולה זו מה היא עליה? (ר' מנחות (מא ע"א) את היחס החמור לעקיפת מצווה). אמנם בדלית בררה הדרכים העוקפות מותרות (הזמנת תוצרת נוכרית בארץ אסורה לדעת גדולי הפוסקים), אולם דרך המלך של התורה היא התמודדות ישירה עם הבעיות על ידי חקלאות ישראלית שומרת שמיטה. יישר כוחם של "גיבורי הכוח עושי דברו".